

Одержано редакцією – 23.10.2014. Прийнято до публікації – 15.12.2014.

Список використаної літератури

1. Бібліографія українського народознавства Т. 1 Фольклористика Книга I/ зібрав і упоряд. Морозов М. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999.
2. Енциклопедія історії України: У 10 т. Ка-Ком. Київ: Наукова думка, 2007.
3. Енциклопедія українознавства: У 6 т. – Л., 1996. – Т. 3.
4. Кононенко П. П. Українознавство. – К., 1996
5. Крип'якевич І. П. Історія української культури. – К., 1993.

УДК 130.2

Ольга БЛОКІНЬ

СИГНАТУРА САКРАЛЬНОСТІ ТАРАСОВОЇ ГОРИ В ЗАПИСАХ ФОЛЬКЛОРИСТА СТЕПАНА НЕХОРОШЕВА

Стаття є спробою окреслити комплекс характеристик (сигнатуру) сакральності у фольклорних записах Степана Нехорошева про Тарасову гору, що постала у свідомості кількох поколінь українців як національна святиня. У матеріалах, переданих дослідником до наукового архіву Шевченківського національного заповідника, відтворено атмосферу світосприймання, притаманну священним для народу місцям, через вияви народних вірувань, ритуалів, традицій, творення символічних структур, що відображають особливості формування емоційно-ціннісного ореолу місця поховання Тараса Шевченка.

Ключові слова: сигнатура, національна картина світу, ціннісні пріоритети, символи, лінгвокультурний простір.

Постановка проблеми. Класичний вислів із листа Михайла Максимовича до Тараса Шевченка про те, що поет на правому березі Дніпра став особою міфічною, про яку складають "баснословія і легенди" [1, 372], цілком надається для проекції на відображення народом рис сакральності Тарасової гори у фольклорних матеріалах, зафіксованих черкаським краєзнавцем Степаном Нехорошевим (1897-1988). Для них теж характерні такі ключові ознаки міфу, як екзистенційність, екологізм, інтуїтивно-логічний, образний спосіб пізнання, настанова на диво, символізм [2, 42], що притаманні рецепції священних місць. А "добрий міф – це не лише звеличення минулого, а й психологічно точне бачення майбутнього. Це опоетизоване бажання,

скориговане інстинктом реальності" [3, 99]. Оскільки сакральність сприйняття в записах фольклориста має комплексний вияв, вважаємо за доцільне розглядати її як сигнатуру (лат. signature – позначати, вказувати), тобто набір характеристик для ідентифікації об'єкта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Античне й середньовічне вчення про особливі знаки (сигнатури), що засвідчують зовнішню подібність живої і неживої природи, їхні взаємозв'язки, часом містичні, присутнє в Галена, Діоскорида, пізніше розвинуте Парацельсом і Якобом Бьоме, знайшло відображення в працях цілої низки дослідників слов'янської міфології в контекстах національної духовної культури – філософів, істориків, філологів, письменників-публіцистів. Вже досить докладно розроблені сигнатури Софії (Сергій Кримський, Валентин Симоненков), Богородиці, Спаса, свт. Миколи Мірлікійського, Семаргла (Володимир Личковах) та ін. Все продуктивніше розбудовується новітній напрям народознавства – філософія етнокультури, що суттєво доповнює картину національного образу світу як ментально-естетичного інтегратора природного, соціального і духовного життя. Розглядаючи сигнатури як знаково-сміслові системи, що упорядковують культурний простір етносу, символізують константи духовної культури, виявляють її глибинні сакральні сенси, В. А. Личковах звертає увагу на те, що "вони мають не лише неповторний зміст і форму, а й власну "духовну територію", тож їх доцільно вивчати в контексті культурологічної регіоніки [4, 15]. Так, автор книги "Під сигнатурою Софії" – лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка Сергій Кримський, який одним із перших в Україні звернувся до аналізу сакральних сигнатур, розглядає священні знаки софійності буття, досліджуючи символіку, природний і культурний ландшафт Києва "як буття, напруженого могутнім духовним підґрунтям, коли речі виступають як контури вічних ейдосів" [5, 518]. Поховання Тараса Шевченка на Чернечій горі стало імпульсом для продукування народною свідомістю цілого пласту фольклорних матеріалів (як соціальної тематики, так і міфологізованих, з елементами поетики містичного, символізму), що характеризують цей семіотично насичений простір. Представляючи значну частину їх у зібранні народних переказів "Поховання на могилі. (Шевченко, якого знали)", Михайло Назаренко висловлює жаль, що архів Степана Нехорошева опубліковано лише фрагментарно [6, 641]. У той же час фольклорні тексти, записані дослідником, зокрема ті, що зберігаються в науковому архіві Шевченківського національного заповідника, становлять значний інтерес і щодо формування образу Тарасової гори як

національної святині. Адже "мова усної народної творчості <...> є скарбницею національного світобачення, своєрідною енциклопедією почуттів, художньо-емоційною пам'яттю народу", а "через збирання українського фольклору відбувався процес самопізнання народу, самоусвідомлення його культури" [7, 228-119]. Ця думка якнайповніше окреслює роль Степана Нехорошева в увічненні нетлінних народних скарбів, актуальність яких з часом лише зростає. Зазначені матеріали належать до фольклорної документалістики, що становить значний масив народної прози [8, 203]. Низку матеріалів про Тараса Шевченка з архіву фольклориста опрацював у Пушкінському домі (Рукописному відділі Інституту російської літератури АН СРСР) Петро Жур і використав у книзі "Третя зустріч. Хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну" (К.: Дніпро, 1970). До цього ж джерела зверталася шевченкознавець Зінаїда Тарахан-Бережа у своїх дослідженнях ще із студентських років [9, 5-28]. А коли, після її знайомства з фольклористом, архів Степана Нехорошева потрапив на Тарасову гору, вона зробила чимало посилань на ці записи у своїй книзі "Святиня" [10], сама назва якої свідчить про особливе ставлення народу до цього місця.

Метою статті є контурне окреслення горизонтів культурного ландшафту, пов'язаного із становленням і трансформацією сигнатури сакральності Тарасової гори, репрезентованої у записаних Степаном Нехорошевим фольклорних текстах (за матеріалами наукового архіву Шевченківського національного заповідника).

Виклад основного матеріалу. Навіть початок грандіозної справи життя Степана Нехорошева був позначений справжнім священним обрядом на Чернечій горі на могилі Тараса Шевченка 15 серпня 1907 року, приуроченим до десятиріччя хлопчика: "Моя мати Варвара Данилівна Щепанська взяла з-під хреста грудку землі і посипала нею мою голову. Поцілувала мене в голову". А Віра Федорівна Бубликівська – вихователька і "названа мати", як згадує Нехорошев, записала у своєму щоденнику: "Мати свого сина хрестила великим хрещенням і благословила на подвиг в ім'я увічнення пам'яті Шевченка". Сама ж, коли всі стояли біля чавунного хреста, подарувала вихованцю записники для щоденника, великий зошит у сап'яновій палітурці з ініціалами на ній "ТГШ" і наказала в цей зошит негайно занотувувати все, почуте про Шевченка. Дідусь Данило Щепанський перехрестив майбутнього фольклориста і дав напуття пов'язувати все з іменем великого Кобзаря з благоговінням і любов'ю, зробив записи у книзі "ТГШ" на першій сторінці: "Сину мій, бережи в своєму серці краще місце для великого

Шевченка. Це ім'я бережи в серці до останнього подиху" і на останній: "Слава тобі, великий Тарасе, за те, що до всіх бідних та знедолених горів огнем негасимої любові" [10] (ф. 12, оп. 1, спр. 20, арк. 19-20).

Враження від цієї своєрідної "ініціації", обряду посвячення не лише визначило долю Степана Нехорошева, його життєве кредо, а й оповило святістю кожне слово про Шевченка, записане дослідником. Тексти, пов'язані з перепохованням Шевченка на Чернечій горі, пошануванням поета на його могилі, органічно поєднують християнський складник української етноментальності, ідеали козащини (згадки про свячені ножі в домовині, спогади про червону козацьку китайку, гору-могілу), одухотворене сприймання природи, відображають семіосферу, лінгвокультурний простір цього унікального духовного середовища. Саме сакральні сигнатури як знаково-сміслові комплекси "впорядковують світ символів і значень з точки зору єдиних ціннісних центрів, що надають семіотиці та семантиці образів знакової та смислової спорідненості" [12, 94].

Усні розповіді про сприймання постаті Тараса Шевченка за аналогією до пошанування християнських святих С. С. Нехорошев фіксує кілька разів із зазначенням мотиваційних чинників, головний із яких – праведність: "Тараса Шевченка зустріли у Каневі як мученика, як праведника, бо пани з Петербурга свідчили, що вони бачили тіло Т. Г. Шевченка нетлінним... "Хоронять великого праведника", – гомонів Канів" (ф. 12, оп. 1, спр. 47, арк. 1).

Подібну природу мають народні вірування в чудодійність, пов'язану з Шевченком. Про такі почуття простих людей розповіла Нехорошеву і його бабуся Анастасія Щепанська – учасниця поховання поета в Каневі на Чернечій горі: "Якась жінка хвору дитину поклала на ящик [домовину з тілом Тараса Шевченка – О. Б.], вона чула, що до Канева привезли праведного мученика, і жінка плакала, молилась праведнику, щоб він зцілив її хворе немовля... Люди дивились на це і плакали теж. Скоро по містечку пронеслась чутка, що у столиці odkривали труну, а у ній покійник, як живий – моці... Раз тління не торкнулось тіла, значить, покійник – праведник великий і може творити чудеса. Підходили до труни люди і бережно по гілочці – по квіточці брали, як на вербну суботу беруть свячену вербу. Одна жінка червоним покривалом витерла лице, голівку хлопчикові, щоб у нього не боліла голівка. Прості люди поширювали чутку, що в труні великий праведник – мученик, якого замучили за те, що Шевченко хотів людям волі, землі, щастя. Я саме це чула від хмільчан і пекарщан" [Хмільна, Пекарі – села Канівського району. – О. Б.] (ф. 12, оп. 1, спр. 47, арк. 18-19). Переповідаючи почуте

про численні випадки зцілення хворих біля могили Шевченка, лікування землею, травами з Тарасової гори, про "чудесне" повернення гострої пам'яті свого товариша по навчанню у Вищому початковому училищі, сироти Васі Майбороди, після того, як Степанів дідусь Данило Щепанський "наказав негайно їхати до Канева і у могили Шевченка попросити допомоги і милості у Кобзаря: "Тарас Григорович просвітить твій розум", – Нехорошев запитує: "Що це? Чудо?". Адже сам був свідком поїздки, коли "з пароходської пристані не йшли, а бігли до гори, без передишки піднялись на гору", а "біля чавунного хреста Вася заплакав", повіривши в чудо після ревної молитви... "Скоро Вася усіх удивив, учителі були довольні учнем Майбородою: екзамени здає з похвальною грамотою, а в Черкаській учительській семінарії був одним із кращих семінаристів (ф. 12, оп. 1, спр. 17, арк. 36-40).

Степан Степанович, занотовуючи народні вірування, задля об'єктивності зіставляє їх із думкою фахівців: "Лікар каже, що усяка рослина польова, а баби вірять, що тільки пользовита та рослина чи коріння, що ростуть на могилі Тараса Григоровича" (ф. 12, оп. 1, спр. 41, арк. 62-65), згадує, що і "вчені з Києва... зацікавились рослинністю тоді, коли по всій Україні гриміла слава про цілющі трави святої могили" (ф. 12, оп. 1, спр. 75, арк. 6), та все ж не оминає і фактора віри, налаштованості на диво: "Віра в чудо була така велика, що чуда не могло не бути" (ф. 12, оп. 1, спр. 75, арк. 20).

Цілющими вважались і посіви, зерно та солома, що зійшла з пшениці, яку кидали за труною покійника. У розлоному записі про цей звичай (з розповіді Марини Савишни і бабусі Олімпіади з Канева) актуалізовано національні хліборобські витоки, культ святої землі, хліба, заякорені ще в трипільській культурі, усвідомлення небуденності події мірошником Арсенієм, який "узяв мірку пшениці і приніс до собору "на зерні проводжать покійника, як велить звичай"... Розпорядився посіять по дорозі, по якій будуть нести з труну з тілом Шевченка. Молодиці посипали шлях. Зерно падало у грязь... ішов дощ ранком. Остачу пшениці сам Арсеній посіяв на царині, на тому місці, де зупинялась процесія. Чудо? Невже чудо? – дивувались люди. Дорога од церкви до царини зазеленіла, а на царині – ціле поле зелене. Люди не вірили, ходили на царину дивитись... оберігали од скотини зелені сходи. Оберігали, коли заколосилась пшениця... Обережно руками виминали зерно. А коло царини жінки вижали і помолотили пшеницю, поділили і солону, і зерно... "Шептали" над соломою, яку варили у казані і парили для дітей од "сухот", од "крикливців", од "пристріту", од "живота" лікували. Парили в солоні дітей. З соломи робили сім хрестів, зв'язували

червоною ниткою. Клали хреста у ночви, накривали рушниками, наливали теплу воду, у якій варили солому (солома – святе зілля, у соломі Христос народився). Баба шептуха проганяла хворобу: "На болота, очерета, де сонце не гріє, де вітер не віє, де ні живої людини, ні дикої тварини немає" (ф. 12, оп. 1, спр. 54, арк. 10-13).

Привертає увагу згадка про "панів з Прохорівки", за поясненням Нехорошева, – Максимовичів, у яких служила наймичкою внучка Арсенія Пріся. Саме в "барині з Прохорівки" "Арсеній на стіні побачив портрет простого чоловіка з великими вусами і зацікавився. І бариня розповіла, що це великий український письменник, пише про простих людей і прочитала для Каті і Прісі "Катерину". Це приголомшило Арсенія. Він багато перечитав книг, но щоб по-селянські хто писав, він ніде не чув. Шевченко і "Катерина" глибоко запали в душу Арсенія. Коли він зрозумів, що привезли того Шевченка, про якого йому розповідала бариня в Прохорівці, він і прийшов до церкви із зерном... Саме дороге на світі для Арсенія – це святий хліб. Зерно – одно із чудес на землі, як сам він казав. Зерно – основа життя, найдавніший дар людині від Землі. "З хлібом христять, з хлібом вінчають, з хлібом проводжають покійника у вічність". Він казав: "Хліб при горі, хліб при радощі". Він вчив: "Упустив на землю кусочок хліба, підніми і поцілуй – прощення попроси. Хліб – саме цінне на землі. Без хліба смерть справляє свій шабаш: коє людей, як коє траву". Так він поучав своїх і чужих людей" (ф. 12, оп. 1, спр. 54, арк. 7-13).

Фольклорист записує також розповіді з елементами містичного (такого, що знаходиться за межами емпіричного досвіду), наприклад, як встає з могили Шевченко, цілує хрест і зникає, як "Шевченко опівночі під Паску приходять до Ядловського і вони разом розговляються" (ф. 12, оп. 1, спр. 21, арк. 64). Ці легенди, до речі, могли мати цілком реалістичне підґрунтя. Так, Михайло Максимович у листі до Осипа Бодяньського пише про рідного брата Тарасового, старого Микиту – "живое подобіє Кобзаря, так, что аж сумно глядеть было на Никиту; как будто Тарас вийшов из могилы и частує сам горелкою и деренивкою <...> и возникла молва, что Тарас жив, а привезена важная домовина з ножами..." [13; 61-62]. Хоча додавав утаємниченості й багатолітній хранитель Тарасової гори Іван Ядловський, який, за архетипом козака-характерника, створював особливу міфопоетичну атмосферу спілкування, а на запитання – чи часто сниться Шевченко, – відповідав: "Тарас Григорович не тільки мені сниться, но і видиться: ми удвох розлуки не знаємо" (ф. 12, оп. 1, спр. 41, арк. 74). А якось "прохорівські пани [Максимовичі] забрали його погостювати на день-два. Зіпсувалась погода, він захворів

і пробув у Прохорівці 5 день. Коли він повернувся додому, тієї ж ночі з'явився до нього покійний Тарас і з обідом, нащо, мов, ти мене покинув одного на цілих п'ять день. А потім і каже: "Хоть ти, братіку, ніколи не кидай мене". Іван Олексійович відповів: "Брате Тарасе! Я тебе і живий, і мертвий ніколи не покину". І не кидав" (ф.12, оп. 1, спр. 47, арк. 44).

Торуючи нові шляхи філософії етнокультури, Володимир Личковах відзначає, що метафізика дивовижності та естетика зачарованості, виражені, зокрема, в стилістиці українського бароко через "чудне та містеріальне" (Г. Сковорода), є невід'ємною частиною і українського фольклору. Один із виявів цього – зображення анімістичної, одухотвореної природи, що супроводжує чи не всі оповіді про Тарасову гору. Ось як згадує в травні 1919 року дідусь Кіндрат Юрченко з Переяслава, який у 1861-му "з пекарчанами та хмільчанами неділю насипав могилу": "Погода була погана: часті дощі. Козак Грицько Честахівський усіх заспокоював: "Це плаче Україна за нашим батьком Тарасом"... Плакав і сам Григорій... Підійде до нас, робітників – і скаже: "А чи знаєте ви, кому могилу насипаєте? На Україні ще не з'являлась людина така на світ і не вмірала... Тут похована вічна свята правда..." Я до цього часу вірю, що козак Григорій брат кривний Шевченкові... І дощі лили, і люди були напівбосі і напівголодні, а робили над могилою з зорі до зорі, і все руками своїми, і ми розуміли, кому ми насипаємо могилу" (ф. 12, оп. 1, спр. 17, арк. 139-140).

У висловлюваннях Івана Ядловського, записаних фольклористом, знаходимо чіткий відбиток морально-етичних понять, ціннісних орієнтирів, традицій. Мову його формувало довкілля Тарасової гори – унікальний сакральний простір, що відображає пошуки світорозуміння. Магія мудрого слова породжувала дух гармонії, символіку як систему образного членування світу в народній свідомості. Сонце, зорі, соловейки, навіть побутові речі розкривають свій смисловий потенціал, стають "голосами" значень, резонують з душею людини, з урочистістю Шевченкової могили, глибиною почуттів. Як зазначає С. Б. Кримський, знаково символічний лад буття має і більш широкий підтекст у менталітеті української культури. Зокрема, він пов'язаний з архетипом ставлення до природи. Адже в українському менталітеті природа – це не тільки материнський, родинний початок, а й дзеркало людської душі. Звідси й народнопоетичні зіставлення дідуса Івана: "Мене запитують, чи багато на могилі людей перебувало. Я відповідаю: тут було стільки людей, скільки на небі зірок. І хто з чистим серцем, любов'ю до Тараса Григоровича вперше приходе, тії ж ночі на небі з'являється нова зірка.

Сьогодні на могилі було нових людей 50, на небі з'явиться 50 нових зірок" (ф. 12, оп. 1, спр. 41, арк. 74).

Оповіді Івана Ядловського не лише віддзеркалюють дійсність, а й додають нові соковиті фарби до одухотвореної картини навколишнього світу, насичують його міфопоетикою, символами, власними числокодами, як-от: "Кожен рік Тараса Григоровича має свого власного соловейка. А у нього один рік не був схожий на другого, то і пісня одна не схожа на другу. І замітьте, наш соловейко співає зовсім не так, як у вас у Черкасах або у Полтаві... Так-то. У нас не 5 і не 10, а 47 соловейків (ф. 12, оп. 1, спр. 41, арк. 99). Циркуючи в лінгвокультурному просторі, перекази доповнюються новими деталями, тлумаченням, аксіологічними характеристиками, оповиваються серпанком міфотворчості. Степан Нехорошев як справжній дослідник шукає нові і нові варіанти оповідей, фіксує почуте від різних людей. Так, записана з уст Івана Ядловського легенда про 47 соловейків на могилі Тараса Шевченка в розповіді Данила Щепанського вводиться в контекст духовного життя України, здобуває нові емоційні оцінки: "Коли на Чернечій горі було поховано Шевченка, Україна цьому дуже зраділа, адже ж син України, який за народ життя віддав, тепер вічним сном спочиває у серці України – на Чернечій горі. Коли після похорон Шевченка люди розійшлися, стало самотньо і сумно. І ось Україна із рідних і різних кінців прислала своїх благовістників – 47 солов'їв. Найкращих, найголосніших, які б були достойні оспівувати життя великого Кобзаря... І поки світ-сонця, поки житимуть на землі люди, сюди, на місце вічного покоя Шевченка, будуть прилітати 47 соловейків" (ф. 12, оп. 1, спр. 12, арк. 56-58). В іншому місці згадується про рожевого соловейка, який щодня співає на могилі вранці, при сході сонця, улюблену Шевченкову пісню.

Іван Олексійович оповів і про те, як люди сприймають Шевченкову могилу, Тарасову гору в ціннісному ореолі сакральності: "Мені розповідали, коли у селі (і місті) починають будувати нову хату, то люди приходили сюди (до могили), брали куски од упавшого хреста і ці куски клали під стовпом хати, яку будують, щоб щасливо жилося. Прості люди вважали, що Тарас Григорович людина душею праведна, свята" (ф. 12, оп. 1, спр. 41, арк. 32); "Ви помічайте, з яким благоговінням люди беруть святу землю з могили і несуть її додому як святу" (ф. 12, оп. 1, спр. 41, арк. 79); "Діти допитуються: "Діду, дід наш нам говорить, що на могилу Шевченка треба іти натшосерце, як до причастя". – "Коли повернешся додому, поцілуй дідові своєму руку" (ф. 12, оп. 1, спр. 41, арк. 82).

На протиставлення святості Тарасової гори Ядловський назвав

нечистим, тобто оскверненим, місце, де перебували жандарми на могилі Шевченка 1914 року як символ "німого" 100-літнього ювілею поета: "Зверніть увагу на латки праворуч хреста і біля хреста. Там ніщо не росте. Там і трава не буде рости. То нечисте місце. На тих місцях з рушницями у руках лежали поліцейські жандарми" (ф. 12, оп. 1, спр. 75, арк. 13).

Семіосферу Тарасової гори пронизують наскрізні символи, зокрема, образи птахів, що уособлюють християнські душі. Через символ кожне явище стає поєднанням, навіть синтезом матеріального і духовного, завдяки чому досягається відчуття безконечної гармонії [14, 103]. Неодноразово Степан Нехорошев наводить згадки про орла, що з'явився під час поховання Шевченка в Каневі. Його бабуся Анастасія Щепанська, учасниця тієї незабутньої події, розповіла, що коли винесли домовину з Успенського собору, "над церквою кружляв, широко розпустив крила орел. Коли у яму спустили гроб, теж з'явився цей орел. Люди ахнули, почали хреститися" (ф. 12, оп. 1, спр. 47 арк. 24). Прикметно, що сам фольклорист не коментує, а лише фіксує оповідь, представляючи емотивне сприйняття побаченого. Михайло Назаренко цитує подібний спогад за матеріалами студентських наукових експедицій вже із тлумаченням символу: "А говорять, що в той день, коли помер Шевченко, пташка прилетіла на дуб [у Качанівці] і так жалібно заспівала, що ті, хто проходив у цей час мимо дуба, сльози витирали... Говорять старі люди, що пташка та – то душа самого Шевченка і хоче виспівати те, чого не встиг виспівати народу Шевченко. (Записано <...> у 1961 році від О. І. Шайдура, 92 років, в с. Іржавець на Чернігівщині)" [14, 103].

Про орла на могилі Шевченка зустрічаємо ще кілька записів, очевидно, Степана Нехорошева вразив цей образ. Данило Щепанський деталізує оповідь: "Люди почали дивитись угору: "Орел, орел, люди, дивіться, орел". Я на священників, вони голови підняли догори. І я побачив, як робе круги над церквою великий птах... А коли почали йти, цей птах камнем упав на труну Шевченка і блискавкою піднявся догори. Зник. Люди загомніли... Півчу не чути. "Святий боже", – люди обірали співати і все про орла, що б це значило. З великим трудом горами добрались до могили після короткої панахиди. Коли священник робив лопатою чотири хрести на всіх сторонах могили, знову блискавкою з'явився орел. Всі завмерли. Зник орел. А коли опустили труну в яму, орел знову кинувся камнем вниз і зник. "Це щось значить", – гомоніли люди. За обідом тільки й балачки, що про орла. Бачили орла всі люди. Хто каже орел, а хто – великий птах" (ф. 12, оп. 1, спр. 10, арк. 71-72).

А "лірник з лірою Степан Антонович", який, почувши мову про орла над труною Шевченка, підтвердив: "Знаю, знаю, ще про це і пісня є. Народ помне це і нічого тут дивного немає". Оповідач згадує, що і під час страти Северина Наливайка у Варшаві "несподівано з'явився орел і клонув палачу в око", а "коли знищили Запорізьку Січ і заборонено було говорити про неї, щодня прилітав орел. Кричав-плакав над Січчю... Це люди зберегли в своїх піснях. Люди прості вміють берегти в пам'яті те, що було святим для наших отців та праотців. Про орлів, що прилітають на могили тих людей, які життя віддали за кращу долю бідних людей, багато розповідають старі люди. Я був у Качанівці і там чув від Петра Івановича Гудзя, що в ніч під Трійцю до могили Григорія Миколаєвича прилітає якась дивна птах... вродібно орла. Сяде на могилу, поскігле трохи, тоді сяде на могилу і мовчки просиде ця дивна птах до зорі. Потім зникає. І так щороку... Багато у світі є такого, що не нашим умом зрозуміть усе, що твориться в світі... 1913 р." (ф. 12, оп. 1, спр. 10, арк. 74-76). До речі, народнописенну традицію оспівування образу орла продовжив у своїх поетичних творах Тарас Шевченко, наприклад, звертаючись до Миколи Маркевича ("Бандуристе, орле сизий..."), до Григорія Квітки-Основ'яненка ("Утни, батьку, орле сизий..."), Андрія Козачковського ("Ось слухай же, мій голубе, / Мій орле-козаче!.."), до козаків, гайдамаків та ін.

Власне, "символи існують як символи (а не як речі, здатні щось символізувати) лише всередині інтерпретацій" [16, 204]. Символи, які відображають навколишню дійсність, етнокультурні реалії, можуть служити своєрідним духовним кодом світобачення не лише особистості, а й спільноти, проростають через віки. Так, 10 березня, під час молитви на вшанування пам'яті Тараса Шевченка в рік 200-літнього ювілею на його могилі, у весняному небі закружляв птах, з'явився клин журавлів, що у виступах шанувальників поета породило відповідні асоціації. Утверджуються в сьогоднішні також православні та народні традиції й ритуали, що організовують і освячують цей духовний простір. Це, зокрема, культурологічна акція "Проща до Тараса", піший перехід у Каневі від Успенського собору, в якому 20-22 травня 1861 року стояла труна з тілом Тараса Шевченка, до місця поховання Кобзаря.

У цілому ж сигнатура сакральності Тарасової гори виявляється в упорядкованій сукупності концептів, символів, широко представлених і у фольклорних текстах з архіву Степана Нехорошева. На найвищому щаблі в ціннісній ієрархії семіосфери священного для народу місця постає образ Тараса Шевченка як утілення боротьби за правду, носія вічного полум'яного слова на захист України: "Я чув, що зло вічне і добро вічне..."

вічна боротьба правди з неправдою. Вічно житимуть люди, які своє життя присвятили боротьбі за правду. До таких людей належить Тарас Шевченко" (ф. 12, оп. 1, спр. 27, арк. 65). Емоційно-ціннісний ореол, "намагнічений вічністю", оповиває й місце поховання поета: "Люди, стомлені важкою дорогою, часто говорять: "Дуже тяжко добиратись до могили". Я відповідав: "Нелегкий шлях до правди святої. Ця могила – вічна правда" (ф. 12, оп. 1, спр. 41, арк. 73). Сакральне (Saktum) позначає не тільки святе чи освячене, а й виведене за межі буденності, належне до великого часу (за М. Бахтінім). Зрештою, і для Шевченка, як підкреслив Іван Огієнко (митрополит Іларіон), святе – це все найкраще, любе, чеснотне.

Висновки. Навіть фрагментарно подані тексти зафіксованих розповідей людей та спостереження Степана Нехорошева дозволяють стверджувати: з часу поховання Тараса Шевченка на Чернечій горі це місце сприймається українським народом як національна святиня. Тематика висловлювань, символічні структури, діалогічність, ціннісні орієнтири не лише опосередковано відображають аперцепційну базу авторів мовлення, архетипи та міфологічне мислення, характерне для фольклорних текстів, а й віддзеркалюють постійну духовну діяльність по осягненню ролі Шевченка в утвердженні національної самосвідомості, є виявом (за Сергієм Кримським) потреби символізації етнічної території, надання символічного статусу рідному краю, семіотичного перетворення його у святе довкілля. Таким чином сигнатура сакральності Тарасової гори окреслює символічне позначення глибинних сенсів, духовних принципів організації етнокультурного простору, переживання вищих морально-духовних та естетичних цінностей української культури як святостей.

Список використаної літератури

1. Листування Тараса Шевченка / За ред. Сергія Єфремова. [Репринтне видання]. – Черкаси : Брама-Україна, 2013. – 1056 с.
2. Пахаренко Василь. Панміфічна модель сприймання: спроба систематизації / В. І. Пахаренко // Слово і час. – №10. – 2013. – С. 41-51.
3. Павлюк Л. С. Знак, символ, міф у масовій комунікації / Л.С. Павлюк. – Львів: ПАІС, 2006. – 120 с.
4. Личковах В. А. Філософія етнокультури. Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури / В. А. Личковах. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2011. – 196 с.
5. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. – К. : Вид. дім "Кієво-Могилянська академія", 2008. – 718 с.
6. Назаренко М. Й. Поховання на могилі (Шевченко, якого знали). – К. : Вид. дім "Сварог", 2006. – 688 с.
7. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : Наукове видання : Монографія / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.

8. Руснак І. Є. Український фольклор : навч. посіб. / І. Є. Руснак. – К. : Вид. центр "Академія", 2012. – 304 с.
9. Тарахан-Береза З. П. Образ Т. Г. Шевченка в українській народній творчості (Архів Нехорошева С. С. Ленінград, Пушкінський дім // Вивчасмо Шевченка : Зб. наук. праць студентів філологічного факультету / До 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. – К. : Вид-во Київського університету, 1964. – С. 5-28.
10. Тарахан-Береза З. П. Святиня : Науково-документальний літопис Тарасової гори / З. П. Тарахан-Береза. – К. : Родовід, 1998. – 544 с.
11. Тут і далі курсивом: Нехорошев С. С. – Наук. архів Шевченківського національного заповідника – із зазначенням фонду, опису, справи, арк.
12. Личковах В. А. Філософія етнокультури. Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури / В. А. Личковах. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2011. – 196 с.
13. Максимович Михайло. Листи / Упор. і вст. ст. В. Короткого. – К.: Либідь, 2004. – 312 с.; іл.
14. Лановик З., Лановик М. Символу поетиці містичного // Поетика містичного : [колективна монографія] / упорядк. О. Червінської. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 320 с.
15. Назаренко М. Й. Поховання на могилі (Шевченко, якого знали). – К. : Вид. дім "Сварог", 2006. – 688 с.
16. Мамардашвили М. К., Пятигорский А. М. Символ и сознание. – СПб: Азбука, Азбука-Агтикус, 2011. – 320 с.

Одержано редакцією – 15.10.2014. Прийнято до публікації – 16.12.2014.

Анотація. Белоконь О. Сигнатура сакральности Тарасовой горы в записях фольклориста Степана Нехорошева. Статья является попыткой очертить комплекс характеристик (сигнатуру) сакральности в фольклорных записях Степана Нехорошева о Тарасовой горе, стоящей в сознании нескольких поколений украинцев как национальная святыня. В материалах, переданных исследователем в научный архив Шевченковского национального заповедника, воссоздана атмосфера мировосприятия, присущая священным для народа местам, через проявления народных верований, ритуалов, традиций, создание символических структур, отражающих особенности формирования эмоционально-ценностного ореола места захоронения Тараса Шевченко.

Ключевые слова: сигнатура, национальная картина мира, ценностные приоритеты, символы, лингвокультурное пространство.

Summary. Bilokin O. Signature sacredness Tarasov mountains In recording folklorist Stepan Nehorosheva. The article is an attempt to outline a set of characteristics (signature) of sacredness in folklore records Nehorosheva S. Tarasov on the mountain, which arose in the minds of several generations of Ukrainian as a national shrine. The materials sent investigators to the scientific archive Shevchenko National Reserve, reproduced atmosphere worldview inherent sacred places for the people, as

regards the beliefs, rituals, traditions, creating symbolic structures that reflect the peculiarities of forming emotional value halo burial place of Taras Shevchenko.

Key words: signature, national world view, values, priorities, characters linhvokulturnyy space.

УДК 398.83 (=161.2) : 392.5

Ірина МИХАЛЕВИЧ

РЕМІНІСЦЕНЦІЇ ВЕСІЛЬНОЇ ЕСТЕТИКИ В НАРОДНІЙ ЛЮБОВНІЙ ЛІРИЦІ

У пропонованій статті простежено вплив найпоширеніших образів та мотивів весільних пісень на необрядову творчість. Як відомо, лірика має багато спільних рис із весільною пісенністю. На основі найпоширеніших образів та мотивів бачимо, що міфологічно-обрядове, функціональне чи естетичне наповнення весільної пісні присутнє у багатьох жіночих піснях через проникнення одного жанру в інший. Такого роду спільні елементи тримаються між собою або ж слабким зв'язком, бо ж присутні не лише у цих жанрах (наприклад, астральні або орнітологічні символи, якими багаті і веснянки, і колядки, і дитяча творчість тощо). Тісне проникнення спостерігаємо у мотивах, сюжетних ситуаціях або ж колізіях, оскільки вони притаманні поезії лише жіночих або весільних пісень (мотив глумливого посилення дівчини або жінки по воду). Міфологічне трактування певних обрядів весільних пісень дозволяє по-іншому сприймати, на перший погляд, необрядову, пізню за походженням ліричну пісню.

Виокремлення та аналіз ремінісценцій обрядової пісенності в любовній ліриці допомагає глибше розуміти народні тексти у сфері морально-етичній та естетичній. Наявність таких міжжанрових зв'язків підтверджує монолітність фольклору як цілісного вияву народного світогляду, способу життя та мислення.

Ключові слова: весільна естетика, ліричність, символ, необрядова творчість, мотив, жіноча пісня, образ, сюжет, астральна символіка, рослинний світ, метафора.

Постановка проблеми. Кожен наступний у плані походження жанр народної творчості черпав усі можливі засоби, образи та мотиви з попередніх, давніших за походженням фольклорних зразків. Хоча лірична пісня – явище не дуже давнє за часом виникнення, проте це ніяк не спрощує розуміння її генези. Причому до засобів поезики залучалося не все, а лише те, що пройшло ретельний відбір у давніших текстах. Виспівані та вибрані народом найяскравіші образи та мотиви календарно-